

MOLLA PƏNAH VAQİF

Çün muradı-xatirimdir lə'li-ləbdən sudi-eşq,
Eylərəm hərdəm qara bağırmı xunaludi-eşq,
Ərşə başımdan çıxar tük başına min dudi-eşq,
Hər rəkimdir abi-sevdadən dolu bir rudi-eşq,
Haliya mülki-mələhətdə mənəm məhmudi-eşq,
Var ümidim kim, olam mən müqtədai-cudi-eşq,
İləq mənə etmiş müsəlləm çünki hər mövcudi-eşq.
Vaqifəm, saldı məni atəşlərə Nəmrudi-eşq,
Qalmışam hicrində, gülzari-vüsəlin istərəm!

Azərbaycan türklərinin saf bir özəyini təşkil edən kəndlilərdən ərsei-vücuda gəlmiş və bütün ellər tərəfindən “hər oxuyan Molla Pənah olmaz” ünvanı-cəlilinə məzhər olmuş bu böyük və qiymətli şairimizə dair ilk məlumatı biz o tarixlərdə yazılan Hacı Əliqulu xan Valeh Dağıstaninin təlif etdiyi “Riyazülüş-şüora” adlı təzkirəsindən və yaxud İbrahim xan Cavanşir ilə sıx bir rabitədə olan Təbriz bəylərbəyi əmirül-ümərası Hacı Əbdürrozzaq xan Dünbilinin “Nigaristan”ından öyrənəcəkdik ki, məəttəəssüf, birincisini görmədiyimiz kimi, ikincisində də heç bir məlumata təsadüf etmədik və yenə uzun müddət Qarabağda yaşayan Bəhmən mirzə Qacar Nəsreddin şah Qacarin atası olan Məhəmməd şah Qacarin adına yazdığı “Təzkirei-Məhəmmədşahi”ində¹ tam mənası ilə sükut ixtiyar edərək Vaqif haqqında tək bir cümlə də olsun işlətməmişdir. A.P.Berje də Azərbaycan şairlərinə dair Almaniyanın Leypsiq

¹ Bəhmən mirzə bu əsəri tamamilə “Nigaristan”dan iqtibas etmişdir.

şəhərində çap etdirdiyi məcmuəsində Vaqifin tərcümei-halından bəhs edən bir sətir də yazmamışdır. Vaqif barəsində bizə dəyərli yardımında olan ərbabi-qələmin birincisi İbrahim xan Cavanşir vüzərəsindən həm də azərbaycanca yazdığı məşhur “Asari-Camal”¹ adlı tarixi ilə qaranlıqda qalmış tariximizin bir hissəsini aydınladan Mirzə Camal, ikincisi erməni ədiblərindən, türk, fars və ərəb dillərinə bir əndazəyə qədər dara olan Mirzə Yusif Nersesov Qarabaği, üçüncü azərbaycanca “Qarabağnamə” tarixini yazan Mirzə Adıgözəl bəy olmuşdur. Əvvəlki ilə bu sonku müvərtix olduqlarından dolayı ancaq Vaqif ilə əlaqədar olan hadisəni müxtəsər qeyd edərək keçmişlər. Amma Mirzə Yusif isə Vaqifin icmalən farsca tərcümei-halını yazmaqla bərabər, bir neçə şeirlərini də bir araya toplamaqla ədəbiyyatımıza dəyərli xidmətdə olmuşdur. Bu çox dəyərli, qiymətli şairimizin adı Pənah,² atasının adı Mehdi ağa, təxəllüsü də Vaqifdir. “Vaqif” kəlməsi iki mənani – “xəbərdar” və “vəqf edən” havi olduğu üçün şair bu təxəllüsü qəbul edərək şeirlərində də işlətmişdir. Vaqifin Molla Vəli Vidadi ilə etdiyi müşairələrinin birindən anasının adı Ağqız olduğu da anlaşılmaktadır:

Ağqız oğluyam, əhli-dərdəm mən,
Tayım-bərabərim yoxdur, mərdəm mən,
Əlinin quluyam, cavanmərdəm mən,
Ancaq sən yassarsan, xissət eylərsən.

Molla olduğunu da yenə özü Şəkili Məhəmmədhüseyn xan Müştəq təxəllüsün sovqati-ərməğan təriqi ilə göndərdiyi kürkdən dolayı nəzmə çəkdiyi müxəmməs ilə öz gəlininə xitabən söylədiyi digər bir mürəbbesində apaçıq göstərmişdir:

Qış günü çünki döner şol cənnətül-məvayə kürk,
Ol səbəbdən layiq olmuş firqeyi-mollayə kürk,
Görünür ədna əgərçi himməti-valayə kürk,
Eylə ki, püşak olur fəstə-şita əzayə kürk,
Tə'n edor yüz fəxiri-məlbusei-dibayə kürk!

¹ “Asari-Camal” – azərbaycanca yazılmış sohix və mötəbər bir Qarabağ tarixidir.

² Vaqifin adını Əlipənah yazanlar da vardır.

Və yenə:

Bir qədəm bas ki, toy öz toyundur,
Toylar yaraştığı sənın boyundur,
Mollalar məskəni səri-guyundur,
Əl çək bu nazü-qəmzədən, gəlin!

Molla Vəli Vidadinin də Vaqifə qarşı yazdığı şuxyanə şeirlərinin bir bəndindən Vaqifin axund olması görünür:

Sarı Çoban oğlu gəlsin yanına,
Axund deyib, canın qatsın canına,
Onun şövkətinə, sənın şanına,
O, yaxşı müxəmməs düzər, ağlarsan.

Qasım bəy Zakir də Cəfərqulu xan Cavanşirə kürk üçün yazdığı bir qəsidəsində Vaqifin molla olmasına işarə edərək böylə bir təlim yazır:

Görmədinmi necə ol şirinü şəkər xəndənin
Eylədi yanında acı binəva mollanı kürk!

Vaqifin məşqətürresi, yəni anadan olan yeri haqqında da ixtilaf vardır. Bəziləri Balakən, Həsənsu, Qarabağ, Qazax şəhər və kəndlərini Vaqifin anadan olan yeri hesab edirlər. Amma ehtiyatkar mühərrirlər isə bu nöqtəni üstüörtülü buraxaraq, Qazax elindəndir, deyirlər. Bu ehtiyatkarların birincisi Mirzə Yusif Nersesovdur. Bizcə, Vaqifin dünyaya gəldiyi yer bu göstərilən yerlərin heç birisi deyildir. Onun doğma yurdu Qazax şəhərinin yanındakı Salahlı kəndidir¹. Çünki bunu Vaqif özü aydın və aşkar bir surətdə meydana qoymaqdadır. Aşağıya köçürdüyüm iki beyt buna böyük, həm də çox mötəbər bir sənəddir:

Vətən xoşdur deyə, Vaqif, bizi çəkdi Səlahlıya,
Səlah bilməm nədir, yanında yarı-canfəza yoxdur.

¹ Qazax qəzasında Salahlı adında üç kənd vardır: Yuxarı, Orta və Aşağı. Vaqifin anadan olan yeri, məşqətürresi hansı olduğu anlaşılmalıdır.

Şəkər ləblər olurlarmış əzəldən Sarıqamışda,
Gəlib şimdi sorağın sordum, onlardan səda yoxdur.

Çox ola bilər ki, Vaqifin Qazax şəhərində söylədiyi bu bir mü-
rəbbədə Qazax kəlməsi işlənildiyi üçün bu söz bəzi yazıçılarımızı
çaşdırmışdır:

Bir böyük yaşılbaş sonalar kimi,
Yığılıb gəlibdir Qazağa qızlar.
Ayna qabağında qara qaş ucun
Endirib gətirmiş qulağa qızlar.

Mola Pənah Vaqifin əvəli halından tamamilə bixəbərəm. Kim-
dən və harada təhsil etdiyini də dürüst bilmirəm. O qaranlıq nöqtə-
ləri bu gün əlimizdə tənvir edəcək, aydınladacaq heç bir vəsiqə
yoxdur. Bu barədə “Riyazül-əşiqin” sahibi ilə “Təzkireyi-Nəvvab”
müəllifləri də sükut ilə keçmişlər. Bunların verdiyi məlumat da
eyni ilə Mirzə Yusif Nersesov məlumatının icmalən xülasəsidir.
Mirzə Yusifin yazdığına görə, Vaqif İbrahim xan Cavanşir taxta
oturar-oturmaz tarixi-hicri 1172-də, yəni Nadir şah Əfşarın qətlin-
dən on iki il sonra Qarabağa gəlmişdir. Vaqifin əsl məram və məq-
sədi yeni cülus etmiş xan ilə sıxı bir rəhbərə girişərək ona müqər-
rəb və vəzir olmaq imiş ki, nəhayət, müvəffəq olmuşdur. Əvvəlcə
sünni məzhəbində olan Vaqif sonra, yəni Qarabağa gələrkən və
yaxud gəlməmişdən bir qədər irəli məzhəbini dəyişərək səmimi
bir surətdə şiəliyi qəbul etmişdir. Kim bilir, bəlkə də, zəmanəmiz-
də tam mənası ilə qiymət və əhəmiyyətini itirən bu fəqərə Vaqifi
Qazax tərəflərindən hicrət etməyə məcbur etmişdir. Çünki o za-
manlar bu kimi məsələlər əhəmiyyətli məsələlərdən ədd olunurdu.
Bunun üstündə qan su yerinə axırdı. Məzhəb aktyorları rollarını
müvəffəqiyyətlə oynamağa çalışırdılar. “İbrahim xan Cavanşirə çox
yaxın olmaq üçün qəsdən məzhəbinə təğyir vermişdir”, – deyənlər,
bizcə, yanırlar. Çünki Vaqifin mərsiyə və məşhur zikrləri səmimi
şiə olduğunu göstərir ki, burası bəhsimiz xaricindədir. Hər halda
Vaqifin sünnülükdən dönüb şiəliyi qəbul etməsi bir əmri-vaqedir.
Bunu həm Vaqifin, həm də müasiri və dostu Şıxlı Molla Vəli Vədi-
dinin şeirlərindən də öyrənmək olar:

İsna əşərə çəkəri-kəmtər ola Vaqif,
Sərdaridir o'la,
Xaki-dəri-övladi-peyəmbər ola Vaqif,
Neylər dəxi dünya?
Ol gündə ki, həngamei-mohşər ola Vaqif,
Tut daməni-mövla,
Fəryadrəsin heydəri-səfdər ola Vaqif,
Xof cüləmə əsla!
Sən qərqsən hərçənd ki, dəryayi-vəbalə,
Tövfiq bulan sən.

Və yenə:

Ey xoş anlar kim, Məhəmməd Mustafanı sevdilər,
Oldular aşiq, Əliyyül-Mürtəzani sevdilər,
Sidqü ixlas ilə pənc alü abanı sevdilər,
Çardəh mə'sum tək müşkülgüşanı sevdilər,
Dəxi anlardan gözəl yaxşı cəmaət görmədim.

Vaqif özü şiə məzhəbini qəbul etdikdən sonra səmimi dostu olan Molla Vəli Vidadini¹ dəxi bir an təbliğdən geri qalmamış və bir çox şeirlərində də Vidadini şiə olmağa dəvət etmişdir. Biz bu təbliğatı zarafat deyil, ciddi sanırıq.

Vaqif:

Vəqtən dəli olma, gəl çit məndən,
Gəzmə, yalvar-yapış onlara gəndən,
Amma qorxun olsun Əbülhəsəndən,
Səni əzim-əzim əzər, ağlarsan.

Qıl körpüdən çünki sürşər ayağın,
Cəhənnəm xovfindən yarılır yağın,
Qorxma, yenə Əli olur dayağın,
Əgər anıb həştü çahar ağlarsan.

¹ Vidadini tarixi-hicri 1224-də vəfat edərək Şıxlı qəbiristanlığının Gəmi qayası mövqeyində məfundur. Qəbrinin daşı üzərində bu beyt yazılmışdır:

Kim Vidadini xəstənin qəbrin görüb etsə dua,
Edə Həq rəhmət, şəfi ola Məhəmməd Mustafa.

Əqlin olsun, on iki imama inan,
Fayda verməz sonra olmaq peşiman,
Yəqin bil ki, qurulacaqdır mizan,
Əməlin qarşında durar, ağlarsan.

Həştü çahar çün halını duyarlar,
Sanma səni öz kefinə qoyarlar,
Əvvəl onlar səni diri soyarlar,
Sümüyünü ta gömərlər, ağlarsan.

Vaqif, gərçi əzabı var dünyanın,
Tutubsan ətəyin Şahi-mərdanın,
Sən neçün xovfini çəkərsən anın,
O gülər – gülərsən, ağlar – ağlarsan.

Və yenə başqa bir şeirində Vidadiyə xitabən:

Cavanşir xəlqilə ol qohum-qardaş,
Qazağın sözünü heç eyləmə faş,
Demirəm, dinini elə qızılbaş,
Əqlin olsa, özün, əlbət, eylərsən.

Vidadi:

Mələklər ki, gələr sahib izzətdən,
Ayrı mömini asi millətdən,
Görər ki, deyilsən əhli-sünnətdən,
Səni yolum-yolum yolar, ağlarsan.

O zaman ki, məhşər xalqı durarlar,
Divan olub sorğu-sual sorarlar,
Əgər səni bu məzhəbdə görərlər,
Yerböyer budayıb əzər, ağlarsan.

Allahın ki, heç çəkməzsən minnətin,
Tərk edibsən peyğəmbərin sünnətin,
Nə görərsən mə'sumların hörmətin,
Əgər ağlamazsan, əgər ağlarsan.

Şiə xalqı tamam dolar duzəxə,
Qalartar duzəxdə od yaxa-yaxa,
Mahaldır ki, biri duzəxdən çıxa,
Cümlə olur zirü zəbər, ağlarsan.

Əhli-sünnət vəl-cəmaət peyvostə,
Gedərlər cənnətə dəstəbədəstə,
O gündə şad olur Vidadi xəstə,
Səni yanlış görüb gülər, ağlarsan.

Vaqif Salahlı kəndindən köçərkən ilk əvvəl Qarabağa deyil, Qarabağın indi də məruf kəndlərindən sayılan Veysəlli kəndinə gəlmiş və orada Salahlıdakı peşəsi olan məktəbdarlığına davam etmişdir. O zaman artıq dərəcədə sıxıntı və fəqrü faqə ilə güzəran edən Vaqifin əhvalını novruz bayramı ərəfəsində söylədiyi bu mənzuməsindən azacıq təəmmül ilə öyrənmək olar:

Bayram oldu, heç bilmirəm neyləyim,
Bizim evdə dolu çuval da yoxdur.
Dügiylə yağ ha tükənmiş lap çoxdan,
Ət heç ələ düşməz, motal da yoxdur.

Allaha bizmişik naşükür bəndə,
Bir söz desəm, dəxi qoymazlar kəndə.
Xalq batıb noğulə, şəkərə, qəndə,
Bizim evdə axta zoğal da yoxdur.

Bizim bu dünyada nə malımız var,
Nə də evdə sahibcamalımız var.
Vaqif, öyünmə ki, kəmalımız var,
Allaha şükür ki, kəmal da yoxdur.

Molla Pənah Vaqif bir an əvvəl məqsədinə nail olmaq üçün Veysəlli kəndindən köçərək Qarabağa gəlir və şəhərin Saatlı məhəlləsində bir məktəb açaraq məktəbdarlığa başlayır. Əvvəldən xəyalında tutduğu kimi, İbrahim xan Cavanşirə müqərrəb olmaq istəyir. Tam bu çağlardadır ki, Vaqif fəxriyyəmanənd bir qəzəl inşad edərək bir beytində də “ali-Cavanşir”i istəməyə-istəməyə boğazdan yuxarı bir qədər mədh edir:

Qarabağ içrə bir şair kəlimüllah Musadır,
Cavanşir içrə bir mövzun bayati¹ dəsti-beyzadır.

Qələm qədrin əsəyi-əjdəhəpeykərcə bilməkdə
Bəni-İsrailə ali-Cavanşir yəni həmtədir.

Dili-rövşən gərək nədən içində sorf edən ömrün,
Çırağın səltənətgahi səvadi-şamı-yeldədir.

Ümidim vardır kim, bu qara gün getməyə başa,
Dönər bir özgə rəng ilə, bu axır çərxi-xəzradır.

Məkan tutdise Vaqif, yox ocaq, bu Şişə daşında,
Məkani-lə'li-gülrəngin miyani-songi-xaradır.

Doğrudan da, Vaqifin qəzəli çox da təsirsiz qalmayı. Az keçmədən Vaqif İbrahim xan Cavanşirin eşik ağası və daha sonra nədimi-hüzur və müşaviri-məxsus olur. Demək:

Ümidim vardır kim, bu qara gün getmiyə başa,
Dönər bir özgə rəng ilə bu axır çərx xəzradır –

beyti öz yerini tutur. Nəhayət, öz istedad və doğruluğu sayəsində o qədər izzətli etibar qazanır ki, xan hər bir işini Vaqifin məsləhət və səvabədidi ilə gördüyü kimi, səfərə çıxdıqda da Vaqifi öz yanınca götürərdi. Mirzə Yusif Qarabağının yazmağına görə, İbrahim xan səfərlərinin birində bəzi mülahizələrə görə böyük bir qüvvə ilə Kür qırağında dayanmış imiş. Qoşun böyükləri bu tuli-mükənnətdən tənqə gələrək Molla Pənah Vaqifdən rica edirlər ki, Qarabağa dönmək üçün bir əlac taparaq və hər nə tövr olur-olsun, İbrahim xana icrayi-nüfuz etsin. Vaqif isə aşağıdakı mürebbei yazaraq xanəndələrə verir ki, məqamında İbrahim xanın hüzurunda təğənni etsinlər:

Siyah tel görmədim Kür qırağında,
Məgər heç yaşılbaş olmaz bu yerdə?
Tərhan könlüm yenə uca dağlara,
Havalamb hərgiz qonmaz bu yerdə.

¹ Ehtimal ki, Vaqif də dahi şairimiz Füzuli kimi Bayat elindədir. Tədqiq edilməli nöqtədir.

Bu diyarda kəlağay yox, kətan yox,
Sinəm yotan müjgan oxun atan yox,
Sərxoş durub bir nəzakət satan yox,
Heç sövdəgər fayda bulmaz bu yerdə.

Bəzək bilməz bu diyarın göyçəyi.
Tanımaz al çarqad zərrin ləçəyi,
Ağ buxaq altından həlqə birçəyi,
Tər məmə üstündən salmaz bu yerdə.

Desələr, Vaqif, nə oldu sənə,
Rəngi ruyin dönüb heyvayə yənə,
Əlin tər məmədən üzən kimsənə,
Sarıliban niyə solmaz bu yerdə?

Nədənsə xanəndələr bu mürəbbəi xanın məclisində oxurkən istənilən noticə hasil olmur. Bunu eşidən Vaqif həman dəm bədəhətən bu rəqsan və olduqca dilbər mənzuməni inşad edərək xanəndələrə verir ki, təkrar oxusunlar:

Kür qırağının əcəb seyrəngahı var,
Yaşılbaş sonast, hayıf ki, yoxdur!
Ucu tər cığahı siyah tellərin
Hərdəm tamaşası, hayıf ki, yoxdur!

Qış günü qışlağı Qıraqbasanın,
Gözüdür Aranın, cümlə cahanın,
Belə gözəl yerin, gözəl məkanın,
Bir gözəl obası, hayıf ki, yoxdur!

Çoxdur ağ bədənlə, büllür buxaqlı,
Lələ zənəxdanlı, qönçə dodaqlı,
Amma şirin dilfi, açıq qabaqlı,
Könül aşinası, hayıf ki, yoxdur!

Elə gözəl var bunların içində,
Ələ düşməz hərgiz Çinü Maçində,
Söyləgən, oynayan, dürüst biçimdə,
Bəzəyi-libası, hayıf ki, yoxdur!

Havasının, torpağının, yerinin,
Dad verməz dəhanı, ləbi-şirinin,
Pəri çoxdur, nə fayda, heç birinin
Adamlıq ədası, hayıf ki, yoxdur!

İçi əşrəfili, bulud kimi saç,
Dal gərdəndə hər hörüyü bir qulac,
Kəlağayı gülgəz, qəsabə qıyğac,
Altından cunası, hayıf ki, yoxdur!

Zər haşiyə al nimtənə üstündə,
Xallar üz yanında, çənə üstündə,
Buxağın altında, sinə üstündə,
Zülfün burulması, hayıf ki, yoxdur!

Güzgü tutub hərdəm cəmal görməsi,
Zülfə, zənəxdana sığal verməsi,
Səhər ala gözün siyah sürməsi,
Əlinin hənəsi, hayıf ki, yoxdur!

Çünki yorğunuyam mən bu yolların,
Bilirəm tərzini hər üsulların,
Qızıl qolbaqlı bəyaz qolların
Sarı köhrəbası, hayıf ki, yoxdur!

Vaqif həqdən dilər lütfü korəmlər,
Belə yerdə duran, vallah, vərəmlər,
Yenə yada düşdü bizim sənəmlər,
Getməyin binası, hayıf ki, yoxdur!

Bu mənzumə oxunarkən İbrahim xan Cavanşirə elə təsir edir ki, qoşuna filfövr köçmək əmrini verərək, özü də ordu ilə bərabər Qarabağa özimət edir¹.

Vaqif, ehtimal ki, iki hökumət arasında həll olunması lazım gələn işlərin həll və tövsiyəsi üçün İbrahim xan Cavanşir hökuməti

¹ Yola düşür (*red.*)

adından o zamanlar Gürcüstan valisi olan II İraklinin yanına göndərilmişdir. Vali ilə Vaqifin o gün görüşmələrini təsvir edəcək lövhə və vəsiqələrin bu gün əldə olmaması bizə o rəsmi ziyarət və görüşün rəsmi qəbul və tərtib-üsulunu öyrənməyə və öyrətməyə mane olur. Vali özü şəxsən Vaqifin bazdidinə gəlmirsə də, amma öz oğlu Eulon xanı öz əvəzindən Vaqifin ziyarətinə göndərir. Məhz bu müxəmməs Vaqif tərəfindən o görüş münasibəti ilə Tiflis şəhərində söylənilən tarixi bir şeirdir:

Valinin çeşmi-çırağı, vəh, nə türfə can imiş,
Küllü-Gürcüstanın üzrə sayei-sübhan imiş,
Düşməni pəmal edən sərdari-valaşan imiş,
Aləmin sərdəftəriymiş, adı Eulon xan¹ imiş,
Saxlasın allah pənahında, əcəb oğlan imiş.

Heç yoxdur nisbəti, özgə diyarın xanına,
Bir cavandır kim, yaraşır padşahlıq şanına,
Dəyməsin afət yeli, yarob, güli-xəndanına,
Sərbəsər aləm görəkdir baş əyə fərmanına,
Taqi-əbruyi-lətifi qiblei-ıman imiş.

Xoş tamaşa cülədim, gördüm tamam ətvarını,
Çox bəyəndim özünü, həm ləhcei-göftarını,
Maşaallah, zahir etmiş ululuq asarını,
Belə sandım kim, mələkdir əvvəla didarını,
Xeyli çağdan sonra bildim kim, gözəl insan imiş.

Sayir oğlundan xanın gər olmadıq biz ruşinas,
Manei yox, anları həm cülədik bundan qiyas,
Bu çırağ elə çırağdır, eyləmiş nur iqtibas,
Vaqifa, sən qıl xudayə hər zaman şükrü sipas,
Valinin ocağı böylə gün kimi taban imiş².

Qarabağın şairanə və fərəhəfza mənzərələrindən ayrıca bir ləz-zət alan Vaqif pərilər məkanı olan Gürcüstandan da xüsusi bir zövq

¹ Nüsxədə Elyon xandır.

² Müxəmməs adətən beş bənd olur. Bundan artıq da ola bilər, amma əskik ola bilməz. Oylə isə bu müxəmməsin bir bəndi naqisdir.

almışdır. Azərbaycan gözəllərini gerçək və təbii cümlələrlə oxşayan bu şirin dilli şairimiz Gürcüstan pərilərini də gözəl-gözəl öymüş və özünəməxsus bir məharətlə də Tiflis şəhərini, sularını, hamamlarını olduğu kimi mübaligəsiz nəzmə çəkmişdir. Bu iki müxəmməs o zaman Tiflisdə söylənilmiş şeirlərdəndir:

I

Voh, bu bağı nə əcəb sərvi dilaraları var,
Hər tərəf tazə açılmış güli-rənaları var,
Açılıb tazəvü tər lalei-həmraları var,
Yeni Tiflisin əcəb dilbəri-zibaları var,
Ey könül, seyr elə kim, türfə tamaşaları var.

Mərhəba, Tiflis imiş cənnəti dünya yerinin,
Yığılıbdır ona cəmiyyəti huri-pərinin,
Mən bu şəhərin nə deyim vəsfini dilbərlərinin,
Filməsəl, şəklü şəmayildə, bəli, hər birinin
Məhi-tabanə bərabər sərü simaları var.

Ol qədərdir büti-nazıkbədonü incəmiyan,
Eyləmək olmaz onun vəsfini mə'lumi-əyan,
Hər biri nazü nəzakət belə min afəti-can,
Cümlə bir cüvədə, bir şivədə, xoş sərvi-rəvan,
Məst tavus kimi gərdənü minaları var.

Üzləri pərtövi-məhri-cahanara kimidir,
Səfhei-sinələri simi-müsəffa kimidir,
Ləzzəti-ləhcələri nitqi-məsiha kimidir,
Əlləri möcüzəi-həzrəti-Musa kimidir,
Dilrübahqda əcayib yədi-beyzaları var.

Ala gözlər süzülüb nərgisi-sirabə dönüb,
Ağ qabaqda xəmi-əbruləri mehrabə dönüb,
Lə'l tək ləblərinin rəngi meyü nabe dönüb,
Tökülüb gərdənə saçlar ucu qüllabə dönüb,
Sona çıxqası kimi zülfi-mütərraları var.

Nə qədər varsa buxaqü zənəxdanü yanaq,
Tazə gül yarpağı tək qırmızıdır nazikü ağ,
Bir-birindən götürüb şö'losini misli-çıraq,
Görməyib kimsə belə qaşu gözü dişü dodaq,
Özge bəbət sifətü surəti-ə'zaları var.

Bağı-rizvanda əgər huriyü qılman çoxdur,
Bu gözəllər kimi məqbulu müzəyyən yoxdur,
Nəsl-bər-nəsl gözəllik bulara buyruqdur,
Mən görənlər ki, mələkdən, pəridən artıqdur,
Hələ derlər ki, bulardan dəxi ə'laları var.

Qalmışam valehü matü mütəhəyyir, dili lal,
Ey xudavəndi-cahan, gizli deyildir sənə hal,
Bu necə sibi-zənəxdən, bu necə zibi-cəmal
Ki, veribsən bunlara sən bu qədər izzü kəmal,
Necə kim, var cəhan, surəti-ə'zaları var.

Bədəni-pak çəkib abi-rəvan tək sulara,
Ağarıb tazəvü tər cümlə dönübdür qulara,
Abi-Kür nəsb edib boylarını qarğulara,
Neçə şeydən belə zahır ki, xudanın bulara
Nəzəri-mərhəməti, lütfi-hüveydaları var.

Biri həmmam ki, qüdrətdən olub bəzlü bərat,
Biri Kür suyu ki, hər cür'əsidir abi-həyat,
Biri bu xubluğu göyçəkliyi pakizə sifət,
Biri oldur ki, nəcib, əslidə ali-dərəcəat,
Aləmin sərvəri vali kimi ağaları var!

Yeddi həmmam, nə həmmam ki, sərmənzili-hur,
Həşt cənnət kimi hər guşəsi bir mətə'i-nur,
Bir əcəb abi'-rəvani-gərm qılıb onda zühur,
Şükr təqdirinə, ey qadirü qəyyumü qəfur,
Lütfünün bəndələro nə'məim-üzmaları var.

Mənbəi-cudü kərəmdən açılıbdır xoşab,
Basəfa hövza dəmadəm tökülür misli-gülab,
Görsə bir kərrə onu mən kimi bir xanəxərab,
Getməz andan dəxi bir canibə manəndi-hübab,
Getmə də bədəbəşi, mənzili-mə'vaları var.

Gərçi, ey Xızr, bulubsan şərəfi-feyzi-əzəl,
Verməyibdir könül asayışı amma sənə əl,
İstəsən əmri-dübarə görəsən türfə gözəl,
Bircə təşrif gətir Tiflisin həmmaminə sən,
Gör necə rəhəti-canbəxşi-tənasaları var.

¹ Tiflis hamamlarının təbii isti sularına işarədir.

Bu ocaq böylə ocaqdır ki, işıq ayə salır,
Gün kimi şö'ləsini cümlei-dünyayə salır,
Tez tutar xainü bədxahları vayə salır,
Hər kimin başına kim, mərhəmətü sayə salır,
Elə bilsin onların dinlə dünyaları var.

Vaqıfa, səndə ki, yoxdur, bilirəm, zöhdü riya,
Şərti-ixlas gərək eyliyəsən şimdi əda,
Eylə bu valiyə, oğlanlarına xeyrü dua,
Saxlasın anları öz hifzi-pənahında xuda,
Hasil etsin nə qədər dildə təmənnaları var.

II

Naz ilə ta ol büti-ziba kəlisadan çıxar,
Sərgəşü xəndanü bipərva kəlisadan çıxar,
Şahdır guya, geyib diba, kəlisadan çıxar,
Açıban təl'ət günəşasa, kəlisadan çıxar,
Şö'lə salmış aləmə kim, ta kəlisadan çıxar.

Şanovəş seyğəl verib zülfi-bənəfşə nisbətə,
Pərdə mütləq tutmayıb simavü sədrü surətə,
Qıl tamaşa gərdənə, seyr eylə qəddü qamətə,
Qaşü göz, qəmzə, məazəllah, dönübdür afətə,
Etməyə din mülkünü yəğma, kəlisadan çıxar.

Ləhzə-ləhzə eylədikcə mahrüxsarı zühur,
Ləm'ə-ləm'ə ziri-bərqədən düşər dünyayə nur,
Onu bir kərrə görən dindon olur, əlbəttə, dur,
Necə kim, cənnət sarayından çıxar qılmanü hur,

O şəkil bu düxtəri-tərsa kəlisadan çıxar.
Gül kimi nərmi ilə nazik pirəhəndə ağ bədən –
Bilmənəm kim, şö'lədir, ya xərməni-bərgi-səmən,
Dişləri qəltan sədəf, çün ağzıdır lə'li-Yəmən,
Ağ qabaqda bir gəz¹ onun taqi-əbrusun görən
Meyli-məscid eyləməz, haşa, kəlisadan çıxar.

¹ Gəz – dəfə, yol mənasındadır.

Vaqifəm, ta ki gözüm onun sataşdı qaşına,
İstədi mehrabü mənbərdən xəyalım daşına,
İndi bildim ki, nə gəlmiş Şeyx Sənan başına,
Ya budur kim, Tiflisi qərğ eylərəm göz yaşına,
Ol sənəm vəsli mənimçün ya kəlisadan çıxar.

Vaqif Veysəllidə söylədiyi mənzuməsinin bir bəndi vardır ki, o bənddə söz götürən bir misra olduğundan onu burada bir qədər şərh etməliyəm. Vaqif deyir:

Bizim bu dünyada nə malımız var,
Nə də evdə sahibcamalımız var.
Vaqif, öyünmə ki, kəmalımız var,
Allaha şükür ki, kəmal da yoxdur.

Biz bu bənddən Vaqifin o zamanlar dünya malından əliboş olduğunu öyrənmiş oluruq ki, bu çox doğrudur. Və son iki misradan da şikəstənəfslik etdiyini görürük ki, bu da təvazö qəbilindən olaraq şərqilərə məxsus bir sifətdir.

Nə də evdə sahibcamalımız var –

misrası ilə nə demək istəndiyini bir dürlü anlamırıq. Bizcə bu misranın mövzusu bir qədər üstüörtülü və mübhəmdir. İlk əvvəl Vaqifin ya o çağa kimi evlənmədiyi,¹ və yaxud rəfiqəsinin “sahibcamal” olmayaraq çirkin olduğu xəyalə gəlir. Bu nöqtəni tənvir etmək üçün əldə vəsiqəmiz olmalıdır ki, məəttəəssüf, hələlik yoxdur. Hər halda çox keçmədən biz Vaqifin Mədinə adlı bir qadına məhəbbət yetirdiyini görürük. Vaqif onu almaq və hərəm etmək istəyir. İndi oxuyacağınız şeirlər Mədinə üçün söylənilmiş şeirlərdir:

I

Bir gözəl qamətli yarı-lalərəngi sevmişəm,
Yarı-istiğnası şirin, şuxü şəngi sevmişəm,
Qaşı yay, kirpikləri türfə xədəngi sevmişəm,
Ox atan, qanlar tökən türkanə cəngi sevmişəm,
Halə rəhmi gəlməyən bir bağısəngi sevmişəm.

¹ Vaqifin böyük oğlu var idi ki, özü ilə bərabər öldürüldü.

Naz ilə sərxoş gedəndə ol gözəllər sərvəri,
İki yandan mövc vurur zərrin kəlağay ucləri,
Bir mələkdir, sanasan, uçmağa¹ açmış şəhpəri,
Rövzei-kuyi Mədinə, qaşı Kə'bə minbəri,
Arizi üzrə həcər torhində səngi sevmişəm.

Bad əsib, üzdən niqabı açılarda gahi-gah,
Şö'ləsindən gün olur göydə xəcəl, şərməndə mah,
Gərdəni, qəddi tamam göyçək, rixü sün'i-ilah,
Sərbəsər əndamı ağ, qaşı, gözü, saçı siyah,
Al hənadən lələng gülünə çəngi² sevmişəm.

Hər zaman ki, ol sənəm gedir qabağımdan mənim,
Başadək bir od düşər, yanır ayağımdan mənim,
Göy dəyir bir-birinə ahi-fərağımdan mənim,
Kəsmə mina qülqülün, saqi, qulağımdan mənim,
Xəndei-cananə bənzər mən bu həngi sevmişəm.

Vaqifəm, hərdəm dilimdə əzbərim dost adıdır,
Qəddi xoş, rəftarı könlüm bağının şümşadıdır,
Gözlərindən ələman kim, canımın cəlladıdır,
Mən sevən dilbər Məhəmmədin gözəl övladıdır,
Sanmayın, Sənən kimi azıb firəngi sevmişəm.

II

Ey Kə'bəm, Kərbəlam, Məkkəm, Mədinəm,
Hər zaman kuyinə ziyarətimdir.
Qible deyib, qaşlarına baş əymək
Gecə-gündüz mənim ibadətimdir.

Hər nə desəm, sən incimə sözümdən,
Sərxoşunam, yox xəbərim özümdən,
Şol qamətin yayında gözümdən,
Sanasan ki, həşrü qiyamətimdir.

Bağışlamışam din-imanı zülfünə,
Mənim kimi heyran hanı zülfünə,
Tapşırıb gedirəm canı zülfünə,
Yaxşı saxla, səndə əmanətimdir.

¹Uçmaq – cənnət, behişt mənasındadır. Burada cinas olaraq işlənmişdir.

²Çəng – pəncə mənasındadır.

Sənsən mənim ayım, günüm, hilalım,
Dövlətim, iqbalım, cahım, cəlalım,
Xəyalın fikrimə gözəl xəyalım,
Sözün dildə şirin hekayətimdir.

Sonalar xəcildir siyah təlindən,
Tutilər lal olur şirin dilindən,
Şikəstə Vaqifəm, sənin əlindən
Hər kimə ki, yetsəm, şikayətimdir.

III

Yenə məni yanar-yanar odlara
Dağılmış ayrılıq saldı, sevdiyim!
Mən ha oldum həsrət ilə, dərd ilə,
Can sənin yanında qaldı, sevdiyim!

Siyah zülfün buxaq altda qayrılır,
Ala gözlər can almağa sayrılır,¹
Canandan ayrılan candan ayrılır,
Xalq içində bir məs'əldi, sevdiyim!

Sərv qəddin sənubərə tən deyil,
Tamam sənin təkə gülbədən deyil,
Dəxi əzəlki tək sən görəndə deyil,
İndi halım yaman haldı, sevdiyim!

Ol Xədicə haqqı, Səkinə haqqı,
Xeyrənnisə haqqı, Əminə haqqı,
Kə'bə, Məkkə haqqı, Mədinə haqqı,
Dərdin bu Vaqifi aldı, sevdiyim!

IV

Ey Məkkəni, Mədinəni yaradan,
Bir fikir çək əhvalına Vaqifin.
Ol qaşı qibləyə üz sürtmək istər,
Mədəd eylə iqbalına Vaqifin.

¹Sayrı – bimar, məriz deməkdir.

Mənim yarım deyil ol Kə'bədən kəm,
Xali-həcəril-əsvəd, dəhanı zəm-zəm,
Bir zaman ki, olsam onunla həmdəm,
Xət çəkilər vəbalına Vaqifin.

Yüz zülfü pərişan hinduxal olsa,
Yüz göftarı şəkər, ləbi bal olsa,
Yüz türfə qəzal, yüz maral olsa,
Yetə bilməz maralına Vaqifin.

V

Gülsən, sənə yoxdur bu nəzakətdə qərinə,
Kuyin çəməni tənə vurur xüldi-bərinə,
Sünbül anı görcək özünü saldı qəminə,
Pəh-pəh, nə əcəb, şükr xudanın kərəminə,
Olmaz belə qamət, belə gərdən, belə sinə.

Yoxdur gülzarında tamaşası bu zülfün,
Hifzində, görüm, saxlaya mövlası bu zülfün,
Düşdü xütən əmlakına qovğası bu zülfün,
Ta düşdü mənim başıma sevdası bu zülfün,
Zəncir ilə divanələri çəkdi səfinə.

Zülfün qoxusun, çox dilərəm, canıma gəlməz,
Rəhmi məgər ol hali-pərişanıma gəlməz,
Bir gecə qulaq asmağa ofğanıma gəlməz,
Bilməm nə olub, sevgili yar yanıma gəlməz,
Can çıxdı, xudaya, nə deyim mən bu gəlinə?

Bilməm, nə deyib dilbərə əda yenə məndən,
Kəsmiş nəzərin, ahü vaveyla, yenə məndən,
Ün yetməz onun səminə əsla yenə məndən,
Döndərdi üzün ol güli-rəna yenə məndən,
Eyb olmaya, söysəm belə iqbəlın içinə.

İman gətirir çün hərəm olmağına Vaqif,
Sürtər üzünü qapının torpağına Vaqif,
Gah zülfün öpər, gah düşər ayağına Vaqif,
Hərdəm baş əyər qaşlarının tağına Vaqif,
Sənsən mənə həm qibləvü həm Məkkə, Mədinə.

Molla Pənah Vaqif, Vidadi, Hali, Aşıq Əli, Fəzli, Müştəq, Rafe və Alim ilə müasir, həm də dost idi. Hələ sonku Vaqifin öz doğma oğlu idi. Kəlibərli Aşıq Əli Qaradağdan öz Səkinə adlı məşuqəsilə köçüb Qarabağa gəldikdə Vaqifə bir şeir yazaraq varid olduğunu bildirir. Bu şeirdən biz Aşıq Əlinin Vaqifə olan nəzərini bilməklə bərabər, Vaqifin rəfiqəsinin adı Mədinə olduğunu da qəti surətdə müəyyən edirik:

Bu gövhər sözlərin, ey alicənab,
Tamam aşıqlərin səminə gəlmiş,
Fəsahtədə, bəlağətdə sənin tək,
İnanma ki, ruyi-zəminə gəlmiş.

Bu əsrdə şairlərin xanı sən,
Müdərrisə bərabərsən yəni sən,
Elmin mə'dənisen, gövhərkanı sən,
Eşidənlər sözün dəminə gəlmiş.

Aşıq oldum bir qaməti rə'nayə,
Onu sevdim, canım düşdü bəlayə,
Vallah-billah, sən düşdüyün sövdayə
Artıq mən fəqirin sərinə gəlmiş.

Əli çəkər gecə-gündüz ahü zar,
Kəsildi müdava, getdi ixtiyar,
Vaqif olsun bu mə'nadan xəbərdar,
Mədinə kuyinə Səkinə gəlmiş.

Vaqif qonşu xanlıqlara və yaxud qəzalara getdikdə bir gözəl tufəngə ehtiyac hiss etmişdir. Bunu Şirvana gedərkən öz səmimi dostu, Şəki və Şirvan bəylərbəyisi olan Şəkili Məhəmmədhüseyn xan Müştəqə söyləmiş, həm dostundan bir əla tufəng istəmişdir. Hər nədənsə Müştəq etdiyi vədini unudaraq tufəngi göndərməmişdir. O münasibətlə Molla Pənah Vaqif bu müxəmməsi yazaraq müasirlərindən Kəlibərli Rafe təxəllüs şair ilə Müştəqın hüzuruna göndərərək şuxyanə gilayədə bulunmuşdur:

Dəhrdə oldu mənə dildarü dilbər bir tufəng,
Xoş qədi ayinei-simü səmənber bir tufəng,
Çəkdi dudi-ahimi ta çərxi-çənber bir tufəng,
Canıma atəş salıb, yaxdı sərəsər bir tufəng,
Yanə-yanə qaldım, olmadı müyəssər bir tufəng.

Qıvrılır könlüm tüfəngdən dəm vuranda, mar tək,
Od çıxır ağızımdan ol dud ilə çaxmaqbar tək,
Gülləsi əşkim əsər çeşmim şərari nar tək,
Müşki barut ətrilə həm türrei-tərrar tək,
Etmədi dimağımı mütləq müəttər bir tüfəng.

Bu Qarabağ içrə çox çıxdım tələb meydanına,
Müşkül oldu çünki yol bulmaq onun imkanına,
Eylədim bu müşkülü izhar Şirvan xanına,
Göstörüb lütfü kərəm mən bəndei-fərmanına,
Etdi və'də ol şahinşahi-dilavər bir tüfəng.

Bavər etdim və'dəyə, mən gəldim, o da həm gələ,
Gəlmədi amma, gözüm yollarda qalmışdır hələ,
Nalişimdən hər zaman düşdü zəminə zəlzələ,
Derlor, ol bəylərbəyi həm axtarır, düşməz olə,
Qəhətə çıxmışdır məgər, Allahü əkbər, bir tüfəng?

Hər kim istər kim, vücudi mə'rəkə ara gərək,
Kəndi zatından silahü əsləhə ə'la gərək,
Gülləsilə xuni-əda tökməyə sevda gərək,
Gər tüfəng olsa bizə, mümtazü bihəmta gərək,
Vaqifa, yoxsa deyil məqbulumuz hər bir tüfəng?

Şair Rafe Vaqifin şerini Məhəmmədhüseyn xan Müştəğa təqdim edən kimi Müştəq filfövr üstü qızıl suyu ilə yazılmış kamil cövhərli bir tüfəngin verilməsi üçün əmr verərək və bu müxəmməsi də Vaqifə cavabən inşad edir:

Gəlmiş ol alicənabın qasidi,¹ istər tüfəng,
Ey gözüm, nəzzarə qıl, bax hər yana, axtar tüfəng,
Eyləsin tap kim, görənlər söyləsin behtər tüfəng,
Kamil olmuş cövhəri üstündə nəqşi-zər tüfəng,
Neylir, aya, bilmənəm, yarəb o şuxü şər tüfəng.

Yox ikən zatı cəhanda qıldı Əflatun anı,
Gör nələr saldı xələiq içrə, tutsun xun anı,
Hər gələnlər ixtira qıldılar əfzun anı,
Eyləmişlər qətli-nəfs üçün homişə çün anı,
Anın üçün növhə salmış aləmə ağlar tüfəng.

¹Qasid – şair Rafeyə işarədir.

Yayı təşbeh etdilər xubruların əbrusuna,
Tiri-müjganə dönüm ey, gözlərin cadusuna,
Xəncər ilə nizə kimdir düşələr qayğusuna,
Çərxə də dəysə başı, dəyməz anın pabusuna,
Hansı bir əndamı simin üzvinə bənzər tüfəng?

Sən Qarabağ içrə qurmuşsan tələb meydamını,
Tutmusan dildə olan və'dü vəfa mizanını,
Görməyibsən əsbi-çhsanın məgər cövlanını,
Bir tüfəngin bu qədor sən çəkmisən hicranını,
Eylədim təslimi-Rafe çeşm pabərsər tüfəng.

Şeirinə əhsən¹ ki, yetməz heç bir əşar ona,
Hər kimin var isə həddi, söyləsin göftar ona,
Kimse ləb tərətəməsin kim gəlməz istifsar ona,
Eybdir Müştəqidən bu sözləri izhar ona,
Tutmasın nəzmi rəkakət, var isə kəmtər tüfəng.

Vaqif fəvqələdə bir səmimiyyətlə sevən və ona ürəkdən ixlas və iradə yetirən Məhəmməd Hüseyin xan Müştəq Vaqifə vəd etdiyi tüfəngi əda etdikdən başqa, bir də bir xoş cövlan at bağışladığını da xəbər verir ki, müxəmməsin son bəndi bu sözü müzə də dəlildir:

Sən Qarabağ içrə qurmuşsan tələb meydanını,
Tutmusan dildə olan və'dü vəfa mizanını,
Görməyibsən əsbi-çhsanın məgər cövlanını,
Bir tüfəngin bu qədor sən çəkmisən hicranını,
Eylədim təslimi-Rafe çeşm pabərsər tüfəng.

Məhəmməd Hüseyin xan Müştəq öz dostu Vaqifə tüfəngdən, atdan başqa, bir də bir kürk göndərmiş imiş ki, Vaqifin bu gözəl müxəmməsi ilə o nöqtə də aydınlaşmış olur:

Qış günü çünki dönər şol cənnətül-mə'vayə kürk,
Ol səbəbdən layiq olmuş firqei-mollaya kürk,
Görünür ədna əgərçi himməti-valayə kürk,
Eylə ki, puşak olur fəsl-i-şita o'zayə kürk,
Tə'n edər yüz faxiri-məlbusei-dibayə kürk!

¹Nüsxədə: təhsin

Kürk olan yerdə cahanın rəxti-əlvan nədir?
Eşməkü zərdabə, bəkrəs çuxa, baranı nədir?
Pəri-qunun döşəyi, yastığı, yorğanı nədir?
Gərmü nərmiş adamların qucağı, ya yanı nədir?
Rövzei-rizvanda bənzər hillei-hurayə kürk!

Gün bu gündən belə istər hiç təfvir etməsin,
Badü bərfin istəsə, təbdilü təgyir etməsin,
Yazadək kimsə mənə otaq tə'mir etməsin,
Sovuğun hər nə əlindən gəlsə, təqsir etməsin,
Odlu bu coşən xədəngi-şiddəti-sərmayə kürk.

Pusitini-bərrə ki, büzgələ bəxti filməsəl,
Eydi-növrüzi əyan etməkdədir bürci-Həməl,
Daxi sən lazım deyilsən, ey bahari-xoşəməl,
İstəsən şimdən geri xahi gəlmə, xahi gəl,
Artırıbdır yə'ni asayiş qədü bolayə kürk.

Vaqifa, çox lütf qılmış həzrəti-sübhan sənə,
Kürk irsal eyləmiş ol sahibi-Şirvan sənə,
Xanei-ehsanı abadan ki, vermiş can sənə,
Tutma kəm kim, çox kərəmdir həm özümü-şan sənə,
Fəxr qıl kim, padişahlardan gəlir, paşayə kürk.

Vaqif Müştəqdan başqa öz müasir və yaxın dostu olan Şıxlı kənd sakini Molla Vəli Vidadi təxəllüs ilə də müşairədə olmuşdur ki, onlardan bu gün əlimizdə olanlar bunlardır:

Vidadi:

Qatar-qatar olub qalxıb havaya.
Nə çıxıbsız asimana, durnalar!
Qərib-qərib, qəmgin-qəmgin ötersiz,
Üz tutubsuz nə məkana, durnalar?

Təsbeh kimi qatarınız düzərsiz,
Havalanıb göy üzündə süzərsiz,
Gah olur ki, danə-çinə¹ güzərsiz,
Siz düşərsiz pərişana, durnalar!

¹ Gəzmək, aramaq mənasında işlədilmişdir.

Ərz eyləyim, bu sözümlün sağıdır,
Yollarınız hərəmidir, yağıdır,
Şahin-şonqar sıranızı dağıdır,
Boyanarsız qızıl qana, durnalar!

Əzəl başdan Bəsrə, Bağdad-cliniz,
Bəylər üçün ərmağandır teliniz,
Oxuduqca şirin-şirin diliniz,
Bağrım olur şana-şana, durnalar.

Bir baş çəkin dərmdəndin halına,
Ərzə yazsın, qələm alsın əlinə,
Vidadi xəstədən Bağdad elinə
Siz yetirin bir nişana, durnalar!

V a q i f:

Bir zaman havada qanad saxlayın,
Söziim vardır mənəim sizə, durnalar!
Qatarlaşıb nə diyardan gəlersiz?
Bir xəbər versəniz bizə, durnalar!

Sizə müştəq olub Bağdad elləri,
Gözləyə-gözləyə qalıb yolları,
Ahəstə qanad çalın, qafil telləri,
Heyifdir, salarsız düzə, durnalar!

Xeyli vaxtdır, yarın fərağındayam,
Pərvanə tək hüsnün çırağındayam,
Bir ala gözlünün soracağındayam,
Görünürmü, görün, gözə durnalar!

Mən sevmişəm alagözün sürməsin,
Bədnəzər kəsibən, ziyan verməsin,
Sağın gözün, laçm gözü görməsin,
Qorxuram səfnizi poza, durnalar!

Nazənin-nazənin edərsiz avaz,
Ruhlar tazələnilir, olur sərəfraz,
Vaqifin də könlü çox edər pərvaz,
Hərdəm sizin ilə gəzə, durnalar!

Bu mürəbbəin birincisi Vidadinin, ikincisi isə ona nəzirə olaraq Vaqifindir. Və yenə Vaqif ilə Vidadi arasında ayrı-ayrı müşairələr olmuşdur. Əz cümlə:

V a q i f:

Ey Vidadi, sənin bu puç dünyada
Nə dərdir var ki, zar-zar ağlarsan?
Ağlamalı günün axirətdədir,
Hələ indi səndə nə var, ağlarsan?

V i d a d i:

Vaqif, nə çox yan, baş-ayaq atırsan,
Mənə dersən, nə bu qədər ağlarsan?
Sənin də başında məhəbbət beyni
Əgər olsa, eylər əsər, ağlarsan! –

mətlə'li başlanan mürəbbelər də o cümlədənədir. Bunların tulani olduqlarından dolayı mətlələrini yazmaqla kifayətləndik. Bundan əlavə, bu iki şairin bir-biriləri ilə ayrı bir müfəssəl müşairələri də olmuşdur ki, onların da başbəndlərini göstərməyə səy edərək sonra digər müşairələrini tamamilə nişan verəcəyik:

V i d a d i:

Vaqif, nə tez sənəmlərdən usandı,
Birin bir inəkdən qiymət eylərsən?
Hələ sonra keçiyə də enərsən,
Alsa, müştəriyə minnət eylərsən.

V a q i f:

Ey Vidadi, gənə xan qulluğunda
Qaim olub, nə qiyamət eylərsən?
Yaman gözdən Allah özü saxlasın,
İxlas ilə yaxşı xidmət eylərsən.

V a q i f :

Kim ki, sevdayi-səri-zülfi-pərişanə düşər,
Gah zindanə, gahi çahi-zənəxdanə düşər.

Afəti-dəhr dəyər ol kəsə kim, kamildir,
Mah hər gün ki, kəmalə yetə, nöqsanə düşər.

Mərd igidlər özünə məhbəsi meydan sanır,
Sanma hər nakəsü namərd bu meydana düşər.

Eybdən pak çıxar, safi-mübərra görünür,
Hər tələ kim, küreyi-atəşi-suzanə düşər.

Piçü tabə düşənin işi, bəli, üzde olur,
Zülf bu vəchlə rüxsarei-cananə düşər.

Hər yaman yer ki, ola – yaxşılarnın mənzilidir,
Lə'l daş içrə, xozinə dəxi viranə düşər.

Şami-qəm şadlıq əyyamına xoş ziyvərdir,
Necə kim, xali-siyəh arizi-cananə düşər.

Ey Vidadi, qəmi-hicranə giriftar olmaq,
Bir sənə, bir mənə, bir Yusifi-Kən'anə düşər.

Eşqə düşmək sənə düşməz, qocalıbsan belə dur,
Belə işlər yenə Vaqif kimi oğlanə düşər.

V i d a d i :

Hər səhər bad əsər, arizi-cananə dəyər,
Toxunur sərve gəhi, gah gülüstanə dəyər.

Olmasa qabil əgər, dəhr, cəfa verməz ar,
Tə'm biləzzət olanda necə dəndanə dəyər.

Şəm, gər yansa savadi-şəb üçün heyf olmaz,
Şö'losi çünki onun arizi-cananə dəyər.

Söhbəti-nakəsü namərd həmin söhbət imiş,
Tut ki, bir mərd ətəyi dövləti-xaqanə dəyər.

Mən ki, meydanı-bəla içrə sərım top edərem,
Ta düşər əldən-ələ, axırı çövkənə dəyər.

Nə qədər olsa qoca gərçi Vidadi xəstə,
Yenə Vaqif kimi, əlbəttə, yüz oğlanə dəyər.

Və yenə

Vaqif:

Vidadidən gələn kağız mənə fərxəndəhal etdi,
Bu halı gördü qəm, filhal məndən intiqal etdi.

Uçub könlüm quşu pərvaz qılsa övci-ə'layə,
Əcəb yox kim, bu məktubu özünə pərrü bal etdi.

Ziyai-şəms tək yetdi, mənə bədr eylədi hala,
Əgərçi qəddimi dövrani-filmazi hişal etdi.

Sovadi-namən, ey dil, məgər zülmati-heyvandır
Ki, ruhum Xıız tək andan bəsa kəsbi-kamal etdi.

Xəyal etmişdi Vaqif kim, rəvan bir xoş qəzəl yazsın,
Rəvan olmuşdu qasid kimi, bunu ancaq xəyal etdi.

Vaqif öz doğma oğlu olan Əli ağa Alim təxəllüs ilə də müşairədə bulunmuşdur. Nəmtənə haqqında rıştei-nəzmə çəkilən bu müəşşəri-müstəzadların birincisi Vaqif tərəfindən inşad edilərək, ikincisi isə Alim tərəfindən cavab olaraq söylənilmişdir:

Vaqif:

Bir nəmtənə kim, ta ola zərbəftü nikuter.

Diba ona möhtac.

Mətnində tamam rabitə mövzunu sərəsər,

Tək haşiyə qıyqac.

Üstündə onun aşiqü mə'suq müsəvvər,

Dil şövkünə minhac.

Ulduza şəbeh nəqşi, yeri göy kimi օxzər,
Nəzzarəsi behhac.
Tiri-nəzəri-əhli-təməşayə müqərrər,
Hər butəsi amac.
İçində onun şö'lə verə tələti-dilbər,
Ta bəndei-vəhhac.
Görən deyə bu mahdır, ol çərxi-pürəxtər,
Ya bəhri-pürəmvac.
Kə'bə evinin örtüyünə duta bərabər
Simasını hüccac.
Gor düşsə ətəyi ələ, əlbəttə, tez eylər,
Bizdən qəmi ixrac.
Əndişə nə itdir, çıxı bir də çəkə ləşkər,
Könlü edə tarac.
Şani-şərəfi xələti-şahanədən artıq,
Piraycyi-şövkot.
Fərri-fərəhi-zibi-ərusanədən artıq,
Sərdəftəri-ziynət.
Təmə tərebi-nəşei-peymanədən artıq,
Zövqi-meyi-cənnət.
Zor düymə giribənə dürdanədən artıq,
Mənzum ola, əlbət.
Əqli gedə, sərxoş gəzə divanədən artıq,
Anı geyən övrət
Dönə ərinin başına pərvanədən artıq,
İşlər tapa su'rət.
Zülfə bu dönüm sarmaşa əl şanədən artıq,
Candan çıxı həsrət.
Oxuna bucaqlarda kütubxanədən artıq,
Əhkami-şəriət.
Tərifü düşə dillərə əfsanədən artıq,
Ta ruzi-qiyamət.
Cəm ola əgər bir yerə yüz cameyi-əkber,
Cümləsinə sərtac.

An vaxt ki, şod hazirü mövcudü mühəyyə,
İn rəxti-dəlaviz.
Bayəd ki, fərstadə şövəd zud bainca
Əz peyk səbükxiz.
Əz bəhri-hüsuləş binişin, fikri bifərma
Kon çareyi-təcviz.

Nəleyn-bə-papuş zc-ahən bəkəf əmma
Dərgir əsa niz.
Ziri-qədəm əfkən homə məxluq sərəpa
Ba nikü bəd amiz.
Mipors zi-hər millətü hər cins, xüsusan
Əz mördümi-Təbriz.
Ruz-hümməti-inruz məkeş əz peyi-fərda,
Ey puri-dilaviz!
Nə güssə zi pəs xor və nə əz piş qəm əsla
Bi pərdəvü pəhriz.
Tən deh bəqəza baş peyapey peyi-sevda
Minkür bəd gər ciz.
Ta anki bizayi pəsəri ey Əbu-Cəfər,
Çün düxtəri-sərrac.
Zahir ki, mənə tənü təərrüz yetən eylər,
Yəni ki, flani.
Şimdən geri arayışı-əsbabi-zon eylər
Tövri-Süfəhani.
Bu bidəti nə ləzgivü nə Şahsevən eylər
Nə kürdi-Kolani.
Dərlərdi ki, külfətlərinə pırəhən eylər
Girbasü ketani.
O böylə deyildi, göresən ki, nədən eylər,
Kim azdırıb ani?
Seyrani-gülüstanə məgər ki, gələn eylər
Təğyir həvanı?
Özün ki, qocalmış kimi xoy dəyşirən eylər
Oğlani-zəmanı.
Rişxənd edibsən daxi neçin çöp dərən eylər
Hatəmxan ağanı.
Neylim, tutaram mən qələt anı deyən eylər
Fərmani-xudanı.
Belə buyurubdur ər edə övrətə zivər
Ol xalıqi-əzvac.

Vaqif ər olan övrətə heyran necə olmaz,
Çağ etsə damağın?
Heyran ki, olur bəndei-fərman, necə olmaz
Sözün sö'lə sağın?
Sevməzmi, nə sözdür, vəli suzan necə olmaz,
Pərvanə çirağın?

Dönməzmi hübabə, evi viran necə olmaz
Yıxmazmı otağın?
Həmdəmsiz igid çəki-giriban necə olmaz,
Açmaz yaxa bağın?
Al qana boyar, qərqi-tufan necə olmaz
Göz qarəsın, ağın?
Qönçə dəhənin görməsə, giryan necə olmaz
Xəndan dodağın?
Ol xanəxərabın ciyəri qan necə olmaz,
Boş görse qucağın?
Peşkoş belə yoldaşına baş, can necə olmaz?
Anın ki, ayağın
Götürmüş ola çiyinə peyğəmbəri-sərvər,
Ol sahibi-me'rac.

Alim:

Ey xahiş edən nimtənə pürzivəri-zinət,
Qıldın bizə fərman.
Axır gərək, əlbəttə, bu nimtənəyə nisbət
Bir məhvəşi-dövrən.
Yəni ki, ola belə libası geyən övret
Sərdəftəri-xuban.
Əyninə anın eylə yaraşa yeni xəbət,
Görən ola heyran.
Bir vəqt çəkib nazilə sərvə-səhi-qamət,
Olanda xuraman,
Kim görse deyə kim nə ocayib, nə qiyamət,
Olum ona qurban!
Hər ləhzə qədəm yerə basanda qoya minnət,
Ta kim, edə cövlan.
Eylə ki, qabaqda otura, eyləyə söhbət,
Vələh ola insan.
Sözü bütün ola, cəhər əhdinə biət,
Sındırmaya payman.
Hər əhlinə öylə gözəli eyliyə qismət,
Ol qadiri-sübhan.

Başdan ayağa geydiyi əyninə yaraşa,
Ziybalma hərdəm.
Əlvan bəzənib naz ilə şal sarıya başa,
Bağlıya belə həm.
Əsbabi-mütəllasına göz baxsa, qamaşa,
Heyran ola adəm.
Hər ziynət edəndə girə bir tərz qumaşa,
Dibaçədən ə'zəm.
Hər bir görəni öylə sala dağ ilə daşa,
Məcnun ola ol dəm.
Ol Leylisifət baxmaya bu gözdəki yaşa,
Rəhm etməyə bir dəm.
Zülfi-siyəhi gərdənə sarmaşa, dolaşa,
Zənxirlənə möhkəm.
Gər olmasa, özgəsi ilə gedə savaşa,
Ondan ola dərhem.
Bir seyl kimi öylə ki, girdab ola daşa,
Gözdən gedə çün nəm.
Düşə o zaman çünki ələ gəştiyi-nüsret,
Tufan ola tufan.

Peyda şəvəd ər¹ misli-çənin dilbəri-məhru.
Andəm şəvəd əhsən.
Ba ziynətü ba surətü ba ruyi-səmənbu,
Məhbubi-müzəyyən.
Ba şövkətü ba izzətü ba xələtü niyku,
Ba zibü müəyyən.
Yarəb bə ki, qismət şodə in şuxi-mələkxu,
Zahirkon əbr mən.
Xoş başəd əbr hali-kəsi ki, şəbi ba u,
Ta sübh dəmidən.
Mixabəd əbr bəstəri-pür gəştə zi pərqu,
Mibaşədü yektən.
Peyda nəşövəd gər botəvain gəmzeyi-cadu,
Ey arifi-pürfən,
Bayəd berəvi bəhri hisuləş to behərsu
Ba əclü dəvidən,
Migir zi hər şəhriü zi hər mənzilü hər ku,
Gər beşnəvi əz mən.

¹ Vəzn düz olmayanda mənanı bitirmək üçün gah bir hərf artırır, gah əksildərlər. Burada əgər – “ər”, bir – “əbr” kimi yazılmışdır.

Məqdur şevəd bəlkə to ra in məhi-tələt,
Əz şefqəti-yəzdan.
Hər kimin əlinə düşə bu vəsfdə dilbər,
Sala bir otağa.
Bir ləhzə onunla otura, yə'ni bərabər,
Qabaq-qabağa.
Ondan dəxi dolanıb onun başına yeksər,
Duruban ayağa,
Necə dolanır hər gecə ta sübhə müqərrər,
Pərvanə çirağa.
Göysünə basıb, eyləyə sədrinə müsəddər,
Alıb qucağa.
Hərdəm gələ şövqə, qoya həm ol ləbi-kövsər,
Dodaq-dodağa.
Ol al rüxündən ala həm busə mükərrər,
Gög düşə yanağa.
Bir dəm görəsən naz qalib oldu mükəddər,
İrişdi demiğa.
Tərh eyləyibən aləmə həm ol pəri peykər,
Üz tuta qırağa.
Yalvarıban ona edəsən çox yenə minnət,
Ta kim, ola xəndan.
Alim, bu söz ilə elədim fəhmimi izhar,
Qıldım çü hesabı.
Bilsin bu xəlayiq, deyirəm mən dəxi əş'ar,
Həm böylə cavabı.
Ol Vaqifin, əlbəttə, bu sözdən mənə zinhar
Tutmasın itabı.
Anın sözüne qarşı deməyə nə həddim var,
Açmam bu hicabı.
Odur bu cahanda, bəli, hər elmə xəbərdar,
Yoxdur dəxi babı.
Mən həm bilirəm, oxumuşam dərs ilə təkrar
Qur'ani kitabı.
Kəs ataya söz qaytara, məhşər günü qəhhar
Çox verər əzabı.
Bu nöqtəni məqbul dürr eylədim izhar,
Həmrahi-səvabı.
Xanın ki, əgər lütfü ola bəndəyə bir bar,
Dildən açə babı.
Gəncineyi-dildən saçılır gövhəri-hikmət,
Məmlu olu hər yan.

Vidadinin Vaqifə yazdığı şuxyanə şeirlərinin iki bəndindən Vaqifin bir neçə arvadı olması meydana çıxır. Əgər o şeirlər zarafat deyil, ciddi yazılmışlarsa, o zaman ciddi hesab edirəm. Hər halda Vaqifin iki arvadı olmasını bir çox vəsiqələrlə müəyyən etmişəm. Onların birincisi Mədinə, ikincisi Qızxanımdır. Vidadi deyir:

Şeytan ki, dünyada aldadır kimi,
Xoşa gəlir o kəsə dünyanın dəmi,
Çox yığma başına hurü sənəmi,
Qafil, özgülərə gedər, ağlarsan.

Çün sevməzsən atı, qoyunu, malı,
İstəməzsən hərgiz bu qalmağalı,
Bəs nədir yığıbsan neçə əyalı,
Doğamaz şad olur, doğar, ağlarsan.

Vaqifin Mədinəyə xitabən yazdığı bir müxəmməsdə də hərəm kəlməsi işlədilmişdir ki, bu mətləbə dair bir işarədir. Hər halda bu gün əlimizdə möhkəm tutarğamız olmadığından oxucularımızı yanıltmaq istəmirik. Bu da xəyala gələ bilər ki, Mədinə öləndən və yaxud boşandıqdan sonra Vaqif Qızxanımı almışdır.

Vaqif deyir:

İman gətirir çün hərəm olmağına Vaqif,
Sürtər üzünü qapının torpağına Vaqif,
Gəh zülfün öpər, gəh düşər ayağına Vaqif,
Hərdəm baş əyər qaşlarının tağına Vaqif,
Sənsən mənə həm qiblevü həm Məkkə, Mədinə.

Mədinə Molla Pənah Vaqifin ilk və Qızxanım isə son qadını olmağı mühəqqəqdir. Qızxanım Cinlu Dərbənd bəyin qızıdır ki, hüsnü cəməli ilə öz vaxtının ən məşhur gözəli hesab olunurdu. Onu istəyənlər çox olsa da, Dərbənd bəy həmişəlik münasibətilə Vaqifə verilməsini məsləhət bilmişdi. Vaqif fəvqəladə gözəlliyə malik olan bu xanım üçün də bir çox şeirlər söyləmişdir ki, onlardan bir neçəsini göz önündən keçirək:

I

Əyibdir qəddimi, dəlib bağırmı
Bir kirpiyi oxlu, qaşı kamanlı,
Gözləri can alan cəlladi-sərməst,
Baxışı hərami, qəməzi qanlı.

Bir nazik kamallı, bir nazik işli,
Şirin kələcəkli,¹ şəkər gülüşlü,²
Bir mərcan dodaqlı, dürdanə dişli,
Bir cəvahir sözlü, sədəf dəhanlı.

Bir sərxoş gəzişli, gizli imalı,
Bir Kəbə ziyarətli, qible nümalı,
Bir mələk şəkilli, huri simalı,
Bir cənnət eşikli, ə'la məkanlı.

Bir durna avazlı, bülbül nəvalı,
Bir İsa nəfəsli, Loğman dəvalı,
Bir bənəfsə iyli, onbər həvalı,
Bir təzə çəmənli, tər gülüstanlı.

Vaqifəm, sevmişəm bir şux dilbəri,
Gözləri sərdarı, xublar sərvəri,
Ağızlar tə'rifi, dillər əzbəri,
Vilayət içində həm adlı-sanlı³.

II

Dəhanın sədəfdir, dişlərin inci,
Sanasan ağızın püstədir, a qız!
Xumar gözlərini sevdəndən bəri
Dərdə düşüb canım, xəstədir, a qız!

Sərasər əndamın təzə qar kimi,
Zülfün gərdənində şahimar kimi,
Rəngi bəyaz, özü xırda nar kimi,
Qoynundakı əcəb nəstədir, a qız!

¹ Kələcə – “cavab” deməkdir. “Hərçayi sözün mərcayi da kələcəsi olar”.

² Gülüş – söz gəlişi

³ Dərbənd böy çox zəngin bir mülkədar idi. Mülklərinin qalan hissəsi Yevlaxda idi ki, son zamanlar Hacı Zeynalabdin Tağıyev almış idi.

Niqab çəkib məndən yaşınma, zalım,
Pərişan olubdur mənim əhvalım,
Əqlü huşum mənim, fikri xəyalım
Şux gözdə, qəmzədə bəstədir, a qız!

Cəmalın günəşdir, qəmərdir üzün,
Şəkərdir dəhanın, şirindir sözün,
Yağıdır müjganın, cadudur gözün,
Cəllad kimi qəmzən qəsdədir, a qız!

Vaqifəm, mən Məcnun, sən mənim Leylim,
Baxdıqca, gözümdən tökürəm seylim,
Mən sənə mailəm, səndədir meylim,
Demə, səndən qeyri kəsdədir, a qız!

Vaqif, nəhayət, Qızxanımı alır və toyu üçün də bu mürəbbəi inşad edir:

Düyük¹ oldu, bütün xublar yığıldı,
Gəlmədi bir bizim gülbədən gəlin.
Sən gəlmədin deyə, yasa batmışam,
Gələ gör, ey zülfü yasəmən gəlin!

Bir qədəm bas ki, toy öz toyundur,
Toylar yaraşığı sənə boyundur,
Mollalar məskəni səri-guyundur,
Əl çək bu nazü qəmzədən, gəlin!

Saz tutulub yüz min sənəm oynasa,
Cəm olub rumü əcəm oynasa,
Göydə mələk, yerdə adəm oynasa,
Həzzim olmaz hərgiz özgedən, gəlin!

Gəl oyna, əlinə kələğay dola,²
Buyur, şabaş versin, Vaqif tək qula!
Heyran qalıb desinlər, kimin ola
Kəlik kimi səkib, bu süzən gəlin!

¹ Düyük – “oqd” mənasındadır. “Toy” ilə qarışdırılmamalıdır. Toy başqa, düyük də başqadır.

² Ələ kələğayı dolayaraq oynamaq rəqsin bir növüdür.

Tarixi-hicri 1210-da Ağa Məhəmməd şah Qacar böyük bir qüvvə ilə Şuşa qalasının üstünə hücum etdi. 33 gün qala həvalisində şiddətli surətdə dava edən Ağa Məhəmməd şah bütün mövcudluğu ilə Şuşa qalasını müdafiə edən İbrahim xan Cavanşiri təhdid etmək üçün Ürfi Şirazinin bu beytini oxun ucuna bağladaraq qalanın içərisinə atdırdı:

Zi məncəniqi-fələk səngi-fitnə mibarəd,
To əbləhanə nəmudi miyani şişə həsar.¹

Bu beytin cavabını İbrahim xan Cavanşir filfövr Molla Pənah Vaqifə inşad etdirərək, yenə ox vasitəsilə Ağa Məhəmməd şahın ordusuna atdırdı:

Gər nigəhdari-mən anəst ki, mən midanəm,
Şişərə dər bəğəli-səng nigəh midarəd.²

Otuz üç gün edilən bu müharibənin, nəhayət, müvəffəqiyyətsizliklə nəticələndiyini görəndə Ağa Məhəmməd şah Qarabağdan Tiflisə dönərək, intiqamını biçərə Tiflis əhalisindən aldı. Şikəstə Şirinin o tarixi faciəni təsvir edən bu mənzuməsi heç olmayan və layəmət bir əsərdir:

Ay ağalar tarixlərdə görəndə var,
Çox olubdur qalmaqalı Tiflisin.
Neçə-neçə şahlar gəlib-gedibdir,
Heç olmamış belə halı Tiflisin.

Kimşə qınamasın İrakli xana,
Qoşun yetişdi, baxdı hər yana,
Adam gərək o ləşkərdə dayana,
Dolmuş idi dağı, dalı Tiflisin.

Qızılbaş qoşunu döyüşün açdı,
Nəmərđ Baştaçığ³ daıdaya keçdi,
Topxanasın vali tullayıb qaçdı,
Hər yerdən üzüldü əli Tiflisin.

¹Mövlana Ürfinin 184 beytdən ibarət olan məşhur qəsidəsində "Mən əbləhanə nəmudəm dəranginə həsar" ibarəsi yazılmışdır.

Tərcüməsi: Fələyin mancanağından fitnə daşları yağır,
Sən axmaqcasına şişə içərisində dayanmısan.

²Tərcüməsi: Məni qoruyan mənim tanıdığımdırsa,
Şişəni daş ətəyində salamat saxlayar.

³Baştaçıq - Gürcüstanda bir tayfa adıdır.

Düşmən doldu şəhərə, evlər çökülür,
Göyçək oğlan, gözəl qızlar seçilir,
Qaçmaq olmaz mægər göyə uçulur,
Heyf ola yox idi bali Tiflisin.

Bir od idi Tiflis üstə tökdülər,
Qızıl, gümüş, cəvahirin çəkdilər,
Dami, daşı, künc-bucağı sökdülər,
Qalmadı bir danə lə'li Tiflisin.

Odladılar dükan, bazar, saraylar,
Apardılar qumaş, parça, dəraylar,
Çək çəkdir arvad, kişi haraylar,
Hanı, derlər, tirmə şalı Tiflisin?

Can şirindir heç görünməz gözə,
Ağlıya-ağlıya, yaş süzə-süzə,
Anası uşağın atırdı düzə,
Yandırdı qəlbi halı Tiflisin.

Erməni, gürcünün qırx kilsəsin,
Hesabı yox malın, söyləyim nəsin,
Zalım düşmən çıxartcağın gur¹ səsin,
Meydana töküldü malı Tiflisin.

Keşiş, mahrasə, qarı və qoca,
Qırdılar o ki var gündüz və gecə,
Qan bazardan axdı, küçədən necə,
Nisbət yağmuru seli Tiflisin.

Qızıl, gümüş xaçlar, İncili-kitab,
Namaz pərəhlərinə heç gəlməz hesab,
Xudaya, sən etdin nə idi, yarəb,
Heç belə gəlməmişdi ili Tiflisin.

Ey Şikəstə Şirin, düşmən o günü
Deyirdi, Tiflis görməmişdi bu günü,
Heç kəsdən getməz dağı, dügünü,
İntiqamın alır vali Tiflisin.

¹ Gur – “dəhşətli” mənasında işlənmişdir.

Bu tarixdən bir il keçməmiş, tarixi-hicri 1211-də Ağa Məhəmməd şah ikinci dəfə olaraq Şuşa qalasını almaq üçün qəflətən Araz çayını keçdi. Bu xəbəri eşidən İbrahim xan Cavanşirə qaçmaqdan özgə çarə qalmamışdı. Çünki üç ilin müddətində peydərpey olan müharibələr nəticəsində xalq əkin əkməmiş və mövcud olan yeyinti-ərzağı da tamamilə sərf etmişdi. Qəhətlikdən əhali meşələrdəki palıd qaqalarını yığıb yeyirdi. Odur ki, İbrahim xan ricali-hökuməti ilə bərabər, ailəsini də götürərək, qayınatası Humay xanın yanına getdi və Carın yaxınlığındakı Balakən adlı yerdə sakin oldu. Molla Pənah Vaqif nədənsə xanla gedə bilməyib Kolanı tayfasının içində qaldı və Ağa Məhəmməd şah mümaniot-siz, dəvasız Şuşa qalasına daxil olaraq Məhəmmədhəsən ağanın evində iqamət etdi. Bədxahlar Vaqifin gizləndiyi yeri Ağa Məhəmməd şah xəbər verdilər. Zilhiccül-həram ayının iyirmi birinci günü gün batmağa yarım saat qalmış Vaqif Sofi oğlu Əliməhəmməd ağa ilə bərabər, qolları bağlı olaraq Ağa Məhəmməd şah oturan imarətin qabağına gətirildi. Dustaqları görmədən Ağa Məhəmməd şah Əliməhəmməd ağanın öldürülməsinə, Molla Pənah Vaqifin isə sabaha qədər saxlanılmasına əmr verdi. Birincisi öldürülərək, ikincisi də həbs edildi. Vaqifin sabaha saxlanılmasında Ağa Məhəmməd şahın¹ iki məqsədi var idi. Biri, əski düşməni olan Vaqifi işgəncə ilə öldürmək, biri də şiddətli əzablar təzyiqi ilə İbrahim xan Cavanşirin gizli sirlərini və qayınatasının yanına, Dağıstana nə məqsədlə getdiyini öyrənmək idi ki, buna da bir qədər vaxt lazım idi. Təsadüfən o gecə, yəni zilhüccül-həram ayının 21-də, şənbə gecəsi dan yeri yeni işıqlandığı zaman Ağa Məhəmməd şah yatağında yatarkən başı öz nöqərləri tərəfindən kəsildi. Bu xəbər şəhərə yayılan kimi dustaqxanadakı dustaqlarla bərabər, Vaqif də azad olundu. Molla Pənah Vaqif bu ibrətamiz hadisəni öz qədim dostu Molla Vəli Vidadiyə aşağıdakı şeirlərlə xəbər verir:

Ey Vidadi, gərđiđi-dövrani-kəcrəftarə bax!²
Ruzigarə qıl tamaşa, karə bax, kirdarə bax!

¹ Ağa Məhəmməd şahın ləqəbi "Axta"dır. Hələ çocuq ikən Nadir şahın qardaşı oğlu Adil şah Əfşar tərəfindən axtalanmışdı.

² Bu qəzolin beş və altıncı beytləri nə Berje və nə Mirzə Yusif Nersesovun məcmuələrinə düşməmişdir.

Əhli-zülmü necə bərbad eylədi bir ləhzədə,
Hökmü adil padşahi-qadirü qəhharə bax!

Sübh söndü şəb ki, xəlqə qible idi bir çıraq,
Gecəki iqbali gör, gündüzdəki idbarə bax!

Taci-zordən ta ki, ayrıldı dimaği-pürqürur,
Paymal oldu təpiklərdə, səri-sərdarə bax!

Mən fəqirə əmr qılmışdı siyasət etməyə,
Saxlayan məzlumu zalimdən o dəm qəffarə bax!

Qurtaran əndişədən ahəngəri-biçarəni,
Döndərən bir anda mədmarı sən mismarə bax!

İbrət et Ağa Məhəmməd xandan, ey kəmtər goda,
Ta həyatın var ikən nə şahə, nə xunxarə bax!

Baş götür bu əhli-dünyadan ayaq tutduqca qaç,
Nə qıza, nə oğula, nə dusta, nə yarə bax!

Vaqifa, göz yum, cahannın baxma xubü ziştinə,
Üz çevir ali-abayə, əhmədi-muxtarə bax!

Ağa Məhəmməd şahın əmir və sərkərdələri hər biri bir nəhv ilə şahın qızıl, gümüş və cəvahiratından oğurlayıb qaçırdılar. Bu hadisədən xəbərdar olan Mehrelibəyoğlu Məhəmməd bəy¹ Cavanşir aparılan malların bir qəderini qaytararaq onlarla Ağa Məhəmməd şahın yerdə qalan xəzinə cəvahirat və təcəmmülatına da malik oldu. Əzəldən xanlıq eşqinə düşən Məhəmməd bəy bu andan etibarən özünü tam mənası ilə müstəqil bir hökmdar hiss etdi. Demək, Qarabağa Məhəmməd şah yox, Məhəmməd bəy hökmran oldu. Molla Pənah Vaqifin ən qatı düşməni, yağısı olan bu yeni xan biçarə Vaqifin canından başqa, arvadına da göz dikmişdi. Böylə ki, Vaqifin rəfiqci-həyatı olan Qızxanıma əl altından elçi göndərərək, mənə gəlsin, deyə təklifdə olmuş və dünyalarca da var-dövləti, cəvahiratı

¹ Firudin bəy Köçərlinski "Azərbaycan tatarlarının ədəbiyyatı" adı ilə miladi 1903 tarixli rusca yazdığı kitabçasında Məhəmməd bəyi Mehrrabbəyov deyə qeyd edir. Bu isə doğru deyildir. Səhihi Mehrelə, zəbanzədi Mehr.

olduğunu da ayrıca andırtmışdı. Altuna, cəvahirata susamış Qızxanım isə nə qədər Vaqif sağdır gələ bilmərəm¹, – deyə cavab vermişdi. Vəzi-hal böylə ikən Məhəmməd bəy hər iki arzusuna birdən nail olmaq üçün bir hiylə arayırdı. Odur ki, göz boyamaq, həm də qəflət etməmək üçün Molla Pənah Vaqifi öz evinə dəvət edərək dürlü-dürlü andlar içməsilə Vaqifin vəzir olmasını xahiş etdi. Bədbəxt Vaqif isə, məsələnin guninə vaqif ola-ola, vəzir olmağa məcbur oldu. O əsnada idi ki, həmişə şeyda (sindəvac) bülbül kimi sair əyan və bütün ömründə heç kimsəni mədh etməyə tənəzzül etməyən Vaqif hissi-qəbləlvüqu və ya şaşqıntılıq nəticəsi olaraq başına gələcək belanı sovmaq niyyəti ilə Məhəmməd bəy adına cülusiyə manənd, qayət soyuq, sönük və bir qədər də təməllüqamız bu mənzuməni yazdı:

Bir cavan tazədən gəlib ərsəyə,
Əcayib oğlandır, adı Məhəmməd.
Zahirən özü tək pak imiş əsli,
Ola bilməz heç övladi-Məhəmməd.

Yeni gəlib xətti tər bənəfşə tək,
Qaşı, gözü gözəl, surəti göyçək,
Danəndə, fəhmidə qabil və zirək,
Sahibkəmal, söz ustadı Məhəmməd.

Sərxoş oturanda əlində sazı,
Bənd edir quşları göydə avazı,
Yeni yetən igidlərin şahbazı,
Sanasan ki, bir sonadı Məhəmməd.

¹ Bu nüktəni “Qarabağnamə” müəllifi Mirzə Adıgözəl bəy böylə yazır: “Hekayəti-əhvalat bu ki, Molla Pənah axund mərhum İbrahim xanın yanında sahibi-ixtiyar və müdəbbirkar idi. O vaxtlərdə Məhəmməd bəy ona çox hörmətlər edərki ki, onun tədəbbüratı səbəbinə İbrahim xana ziyadə yaxın ola və bir para mətləb və muradını xandan, bəlkə, onun vasitəsilə dürüst edib məqziülməram ola. Amma Məhəmməd bəyin düşmənləri çox idi. Tamam əmizadələri və xanın övlad, əqrəbələri və müqərrəbləri, hamı ona hasid və müənid idilər. O cümlədən Molla Pənahın bir yaxşı, gözəl övretəi var idi ki, çox şöhrətli idi və Məhəmməd bəy dəxi onun tərifin eşidib ona əlaqə bağlamışdı. Övret cahilə və cavan idi. Axund qoca pir və natəvan idi və əlavə Məhəmməd bəyin ruşadət və şücaəti xoşəndam, kəmalü fərasəti və padişah xəzinəsi əlində olmağı ona ziyadə əlaqə bağlatmışdı. Övret Məhəmməd bəyə demişdi ki, Molla Pənah ölməyib, hali-həyatda olsa, mən şər-ən sənə gedə bilmənəm” (“Qarabağnamə”, fəsil 13).

Qələmdə, qılıncda, sazda, sədədə,
Bərabəri yoxdur dari-fənədə.
Mehri məhəbbəti həddən ziyadə,
Göstərir çox e'tiqadı Məhəmməd.

Məhşər hekayəti müşkül hekayət,
Ya həzrəti-rəsul, eylə inayət,
Vaqifəm – qulami-şahi-vilayət,
Eylə mənə bir imdadı, Məhəmməd.¹

Vaqifin ən yaxın dostları, hətta həmişə yaxşılıq eylədiyi kimsələr belə zahirədə Məhəmməd bəy Cavanşir ilə Vaqifin uyuşduğunu görərkən gizli-gizli şeytənətə, səayətə başladılar. Məhəmməd bəy tərəfindən biçərə Vaqif üçün hazırlanmaqda olan faciə-dilxəraşın bir an tez oynanması üçün gecə-gündüz çalışıb çabaladılar. Səayət edənlərin əllərindəki dəstəviz Vaqifin fəvqəladə aqıl, sadıq və siyasi bir şəxs olması idi. Onlar Məhəmməd bəyə deyirdilər ki, gec-tez İbrahim xan Qarabağa gələcək, o zaman vəziriniz olan Vaqif ya sizi öldürəcək və yainki tutub İbrahim xana təslim edəcəkdir. Yaxşısı budur ki, Vaqifi fürsət var ikən öldürüb və gözəllikdə məleykei-afaq olan arvadını da alarsınız. Səayət edənlər ilə Məhəmməd bəyin² fikri bir çıxdı. Üç ildən bəri cürbəcür fəlakətlər və dürlü-dürlü, növbənöv hadisələr və faciələrin şahidi-möhtəşəmi olan Vaqif ən yaxın rəfiq və əhbabını, hətta rəfiqi-həyatını böylə bivəfa və xain görərkən üstüörtülü olaraq bu son şeirini söylədi. Artıq Vaqif hər bir şeydən, hətta həyatından belə məyus idi:

Mən cahan mülkündə mütləq doğru halət görmədim,
Hər nə gördüm, əyri gördüm, özgə babət görmədim.
Aşınalar ixtilatında sədaqət görmədim,
Bietü iqrarü imanü dəyanət görmədim,
Bivofadən lacərəm təhsili-hacət görmədim.

Xah sultan, xah dərvişü gəda bilittifaq,
Özlərin qılmış giriftari-qəmü dərdü fəraq,
Gifəi-dünyayədir hər ehtiyacü iştiyaq,
Munca kim, etdim tamaşa, sözlərə asdım qulaq,
Kizbü böhtandan sovayı, bir hekayət görmədim.

¹ Bu mənzuməni Məhəmməd bəy Cavanşirin öz əlilə yazdığı bir bəyazdan götürdüm.

² El arasında Məhəmməd bəyin ləqəbi "Batmanqılınc"dır.

Xəlqi-ələm bir əcəb düstur¹ tutmuş hər zaman,
Hansı qəmli könlü kim, sən edərsən şadiman,
O sənə, olbətə ki, bədguluq eylər, bigüman,
Hər kəsə hər kəs ki, etsə yaxşılıq, olur yaman,
Bulmadım bir dost ki, ondan bir ədavət görmədim.

Alimü cahil, müridü mürşidü şagirdü pir
Nəfsi-əmmarə əlində sərbəsər olmuş əsir,
Həqqi batil cələmişlər, işlənir cürmi-kəbir,
Şeyxlər, şəyyadü abidlər abusən qəmtörir,
Həç kəsə də həqqə layiq bir ibadət görmədim.

Eyləyən viranə Cəmşidi-Cəmin eyvanını,
Yola salmış, bil ki, bəzmi-işrətin çandanını,
Kim qalıbdır ki, onun qəm tökməyibdir qanını,
Dönə-dönə imtahan etdim fələk dövrənini,
Onda mən bər'əkslikdən özgə adət görmədim.

Hər kişi hər şey ki, sevdi onu behtər istədi,
Kimi xətti, kimi taci, kimi əfsər istədi,
Padşahlar dəmbədəm təsxiri-kişvər istədi,
Eşqə də çox kimsə düşdü, vəsl-i-dilbər istədi,
Həç birində aqibət bir zövqü rahət görmədim.

Gün kimi bir şoxsə gündə xeyr versən səd həzar,
Zərrəcə etməz ədayi-şükri-ne'mət aşikar,
Qalmayıbdır qeyrəti şərmü həya, namusü ar,
Dedilər ki, e'tibarü e'tiqad ələmdə var,
Ondan ötrü mən də çox gəzdim, nəhayət, görmədim.

Mən özüm çox kuzəkanı kimyəgər cələdim,
Sikkələndirdim qübari-tirəni zər eylədim,
Qara daşı döndərüb yaquti-əhmər eylədim,
Danci-xərmöhre ni dürrə bərabər eylədim,
Qədrü qiymət istəyib, qeyr əz xəsarət görmədim.

Müxtəsər kim, belə dünyadən görək etmək həzər,
Ondan ötrü kim, deyildir öz yerində xeyrü şər,
Alilər xaki-məzəllətdə, donilər mö'təbər,
Sahibi-zərdə kərəm yoxdur, kərəm əhlində zər,
İşlənən işlərdə ehkamü löyaqət görmədim.

¹Dəstur – qanun-qayda

Dövlətü iqbälü malın axırın gördüm tamam,
Həşmətü cahü-cəlalın axırın gördüm tamam,
Zülfü ruyü, xəttü xalın axırın gördüm tamam,
Həmdəmi¹-sahibcəmalın axırın gördüm tamam,
Başədək bir hüsnü surət, qəddü qamət görmədim.

Ey xoş onlar kim, Məhəmməd Mustafanı sevdilər,
Oldular aşiq, Əliyyül-Mürtezanı sevdilər,
Sidqü ixlas ilə pənc ali-abanı sevdilər,
Çardəh mə'sum tək müşkülgüşanı sevdilər,
Dəxi onlardan gözəl yaxşı cəmaət görmədim.

Ya imaməl-cin vəl-ins və şahənşahi-ümür,
Getdi din əldən, bu gündən belə sən eylə zühür,
Qoyma kim, şeytani-məl'un eyləyə imanə zur,
Şö'leyi-hüsnünlə bəxş et tazədən dünyaya nur
Kim, şəriət məş'əlində istiqamət görmədim.

Göz ağardı, ruzigarım oldu gün-gündən siyah,
Etmədim, səd heyf kim, bir mahir rüxsarə nikah,
Qədr bilməz həmdəm² ilə ömrümü etdim təbah,
Vaqifə, ya rəbbəna, öz lütfünü eylə pənah,
Səndən özgə kimsədən lütfü inayət görmədim.

Əzəl gündən bəri Molla Pənah Vaqifə ürəyində böyük bir kin və ədavət bəsləyən Məhəmməd bəy Cavanşirərbabi-qərəzin məşvərət və məsləhətini bəyəndi. Öz fikri ilə müdəbbirlərinin fikrində birlik hasil oldu. Odur ki, bir an əvvəl lazım olan tədbir və iqdamatı etdi. Nəticədə bir axşam çağı binəva Vaqifi oğlu Əli ağa³ ilə bərabər tutdurub Cıdır düzü deyilən yerə göndərtdi və sonra özü də dalısınca gedib o abidəi-ədəbiyyat olan böyük şairimizi oğlu ilə birgə qətlə yetirdi. İbrahim xan Cavanşir vüzərasından Mirzə Camal mərhumun böyük oğlu Rzaqulu bəy tarixi-hicri 1282-də Zaqaf-qaziya şeyxülislami Axund Molla Əhməd Salyaniyə Vaqif barəsində yazdığı məktubunun sonunda bu sətirləri yazır ki, eynən buraya köçürürəm: "Hərçənd axundi-mərhum o zalımlara yalvarır

¹ Qadınına işarədir.

² Qadınına işarədir.

³ Qasım ağa

ki, mənı öldürün, amma bu binəva nakamı öldürməyin. Görür əlac yoxdur, təvəqqe edir ki, əvvəl mənı öldürün, bari bunun ölümünü görməyim. O birəhmlər baxmayıb əvvəl Əli ağanı öldürürlər və sonra axundi-mərhumu öldürüb həman yerdə öz oğlu ilə dəfn edirlər. Belə ki, indi mədfun olan yerdə künbədi vardır. Həman gecə Məhəmməd bəy axundun evini qarət edib övrətini öz evinə aparıb alır”.

Vaqif Qarabağda Cıdır düzü deyilən yerdə Mir Fəsih məqbərəsinin yaxınlığında mədfundur. Tarixi-qətli hələ mənə dürüst məlum deyildir. Bu faciənin Ağa Məhəmməd şah Qacarın qətindən iki ay keçmiş oynanıldığını nəzərə alsaq, o halda səfər ayının axırlarında tarixi-hicri 1212-də vəqə olmuş olur. Bu müxtəsər tərcümehalı qaralarkən bir çox övraq və əlyazıları stolunun üzərində deyildi. Odur ki, Vaqifin həyati-ədəbiyyəsindən bəhs etməyərək o məsələdən hələlik vaz keçdim, əlimdə tərtib etməkdə olduğum “Vaqif Divanı”nı yaxın zamanda təb edərək müfəssəl tərcümehalı ilə bərabər həyati-ədəbiyyəsindən də bildiyim qədər məlumat verəcəyəm. Ərəbcə, farsca dərin bir məlumat və fəvqəladə bir istedadla malik olan bu nadir sima vəzir olduğu halda, yenə elə xalqa yanaşmış və şeirlərini də tamamilə öz doğma ləhcəmizdə söyləmişdir. Cavanşir sarayı Vaqifi deyil, bərəks, Vaqif sarayı mənimsəmiş və dilimizə, ədəbiyyatımıza da çox böyük xidmətlər göstərmişdir. “Lisani-rəsmi”si farsca olan İbrahim xan Cavanşir xanlığının rəsmi dili ilə daim mübarizədə olaraq o dilə və o ədəbiyyata öz əsrində fayıq gələn böyük Vaqifin şeirləri o qədər rəvan, sadə və o qədər şirindir ki, insan oxumaqla doymur, bütün kitabı birdən götürüb başına çəkmək və içmək istəyir. Vaqif tam mənası ilə el şairi olaraq, həm də mücəddəddir. Bu münasibətlə də nəzərimizdə Vaqifin qayət böyük dəyəri vardır.

Məhəmməd bəy Cavanşir tərəfindən evi tarac edilərkən “Divan” və yaxud “Divan”ları arada itib-batan bu nadirci-əsrin, bildiyimə görə, əldə olan şeirləri üç dəfə təb və nəşr edilmişdir. Birinci yol bu gözəl işə iqdamat edən Mirzə Yusif Qarabaği, ikinci dəfə Adolf Petroviç Berje, üçüncü kərə isə Haşım bəy Vəzirovdur. Haşım bəy nəşr etdiyi məcmuənin tarixi-ədəbiyyatımız üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Çünki o məcmuə başdan-başa Mirzə Yusif və Berje məcmuələrinin kopyyası və surətidir. Haşım bəy o məcmuəyə öz səyi ilə bircə yetim beyt də olsun tapıb əlavə edə

bilməmişdir. Hələ məcmuədə Mirzə Yusif ilə Berje adlarının çəkilməməsi təshihə qabil olmayan xətalardandır. Qaraladığım bu sətirlər isə Vaqifin tərcümei-halından Mirzə Yusif və Berje məcmuələrindən alınma parçalar istisna olmaq şərti ilə min möşəqqət və əziyyətlərlə toplanılmış şeirlərdir ki, bu günə kimi heç bir yerdə təb və nəşr olmadığı kimi, Mirzə Yusif və Berje məcmuələrində də basılmamışdır. Bunları taparaq meydana çıxarmaq xoşbəxtliyi mənə müyəssər və nəsib olmuşdur ki, məndən ötrü çox böyük səadətdir...

Salman Mümtaz. Azərbaycan ədəbiyyatı, sayı 2. Molla Pənah Vaqif, XII əsri-hicri, Bakı, "Kommunist" nəşriyyatı, 1925, səh. 3-47.